

UDC 94(549):929

BENAZIR BHUTTO: LIFE IN POLITICS

O. Bordilovska

DSc (Politics)

Embassy of Ukraine in the Islamic Republic of Pakistan

F- 7/3, House 4, Str. 5, Islamabad, Pakistan

olbord@ukr.net

Different opinions and estimations on Benazir Bhutto's life in Pakistani politics could be found, from admire to reject. She repeated many times that she did not choose her life, but all her destiny has been chosen by the obstacles of her life instead, first of all by the family she belonged to. To be Bhutto means to be in politics, to be active, successful and always risky, to have a lot of fans and enemies as well. She became known as a "Daughter of Pakistan", who tried her best to change the country for better after a decade of dictatorship. In fact, the most popular politician in Pakistan ever – is Benazir, and having her, as a Prime Minister twice, was a good luck for the image of Pakistan. First female head of the government in the Muslim world, she also gave a hope for millions outside Islamic Republic of Pakistan. Well-educated and strongly motivated, with impressive background and huge ambitions, it seems she could give a second chance to her father's plan of state's transformation. What is more, she was eager to provide an effective combination of Islam and democracy – again, a kind of revival of Zulfikar Bhutto's Islamic socialism, where no place for terrorism and extremism is secured. Unfortunately, this has not happened, the assassination of Benazir on her way to the next political victory stopped a dream for safe Pakistan. Until now, she is admired by millions, and at the same time the family name is a symbol of the corruption. So, the article is devoted to "The Phenomenon of Benazir", if such could be really estimated.

Keywords: Benazir Bhutto, anti-terrorist struggle, Islam, Pakistan, corruption, gender issues

БЕНАЗІР БГУТТО: ЖИТТЯ В ПОЛІТИЦІ

О. А. Борділовська

Беназір Бгутто стала легендою ще за життя: перша жінка – голова уряду мусульманської країни, обрана демократичним шляхом, наймолодший прем'єр Пакистану... Представниця відомої політичної династії, вона перебрала на себе обов'язки голови Пакистанської народної партії майже одразу після страти батька, відомого політика З. А. Бгутто, відсунувши від керівництва матір, брата і дядька. Вона наважилась кинути виклик найбільшій силі, яка завжди мала надзвичайні повноваження в її країні, – армії. Вона зробила відчайдушну спробу знов показати, що іслам і демократія можуть співіснувати, виклик був кинутий також ісламським ортодоксам, і це в часи правління в Пакистані диктатора Зіі уль-Хака, який намагався запровадити в державі клерикально-військове правління. Її друге повернення до влади мало нарешті припинити черговий військовий режим – генерала П. Мушаррафа, але не судилося... 27 грудня 2007 р., коли до чергових парламентських виборів залишалось пару місяців, Б. Бгутто загинула під час зустрічі з виборцями в

© 2020 O. Bordilovska; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

м. Равалпінді. 15-річний добре навчений “борець за віру”, тобто терорист-смертник, убив її пострілами впритул і підірвав себе. Після трагічної загибелі вона здобула статус **шахіда** – людини, що віддала своє життя за досягнення ідеалів нації. Для багатьох жінок у Пакистані та й взагалі у мусульманському світі вона й досі є уособленням надії на те, що жіноча доля може бути кращою. Ще одна відома пакистанка – Малала Юсуфзаї, яка з дитинства боролася за права дівчат здобувати освіту, зазнала нападу талібів і 2014 р. була нагороджена Нобелівською премією миру, – неодноразово говорила, що саме діяльність Беназир Бгутто надихала її персонально.

Життю і діяльності Беназир Бгутто присвячено безліч публікацій, у Пакистані і за кордоном. Тисячі доларів і ще більше пакистанських рупій витрачені на те, щоб з’ясувати, хто саме стоїть за її вбивством. Кожного року наприкінці грудня (роковини її загибелі) з’являються нові свідчення і коментарі щодо її досягнень і прорахунків, вони дуже різні за тоном, але мають дещо спільне: немає однозначних оцінок, усі дослідження дуже контроверсійні, лише акценти розставлені по-різному. Пишуть політики і журналісти, місцеві і західні, її друзі і вороги, і кожен має своє бачення. Вийшло друком багато книжок-спогадів журналістів, які працювали разом з Беназир. Одна з найвідоміших – британської журналістки Крістіни Лемб “В очікуванні Аллаха. Боротьба Пакистану за демократію” [Lamb 1991]. Але і в них вона постає як яскрава, але неоднозначна особистість. Найбільше схвальних відгуків від жінок, які продовжують бачити в ній якщо не кумира, то надію. Декілька років тому в РФ видано книгу “Беназир Бхутто: портрет в двох ракурсах” [Суворова 2013]. Її авторка, Анна Суворова, є відомим фахівцем-сходознавцем, знавцем літератури урду, щороку буває в Пакистані, бере участь у наукових конференціях і літературних фестивалях, тож мала можливість назбирати багато цінної інформації.

Нарешті, цікавими джерелами для вивчення життєвого шляху Беназир є її власні книги – “Дочка Сходу” [Бхутто 2008] і “Примирення. Іслам, демократія і Захід” [Бхутто 2009]. Хоч багато інформації має суб’єктивний характер, все ж таки спогади дають можливість відстежити, як саме її родина, найближче оточення, освіта змогли вплинути на формування непересічної особистості, якою точно була Беназир. Зрештою, її перша книга спогадів не просто так починається словами: “Не я обирала це життя, життя вибрало мене”.

В Україні взагалі публікацій про політику та історію її країни було вкрай мало, оскільки пакистанська тематика не здобула популярності на наших теренах. А Бгутто знають лише через її належність до відомої династії, гарну зовнішність і трагічну долю. Тож спробуємо у своєму дослідженні з’ясувати, чим була наповнена політична кар’єра Беназир Бгутто і чи існує насправді якийсь “феномен Беназир”. Навряд, оскільки в Пакистані завжди так: обожнювання мільйонів може відійти в небуття миттєво і так само швидко повернутися знов – залежно від обставин. Або ж людське ставлення до “великих” розподіляється десь 50 на 50: для когось політик стає кумиром, друга половина готова його вбити (яскравий приклад – минулорічний смертний вирок колишньому президенту Пакистану П. Мушаррафу, після чого майже одразу ледь не на кожному дереві в Ісламабаді з’явилися листівки “Мушарраф – наш герой!”). Політичне життя в Пакистані залишається складним калейдоскопом протягом усього існування цієї держави. У яскравому і мінливому, як калейдоскоп, політичному календарі усе має значення: походження і родина, мова й релігія, освіта та бізнес, друзі й вороги, зовнішність і ораторське мистецтво. А ще – у яку саме мить ти вирішив узяти участь у боротьбі за нову картинку в тому калейдоскопі, який вже понад 70 років крутиться, продукує якісь зміни і не дає зрозуміти послідовність цих змін, а тим більше – спрогнозувати новий візерунок.

Дослідниками історії цієї багато в чому незвичайної країни вже не раз зазначалося, що на формальну реалізацію “ідеї Пакистану” і створення держави мусульман

Південної Азії пішло усього сім років – від Лахорської декларації 1940 р. до проголошення незалежної Ісламської Республіки Пакистан у серпні 1947 р. А от на пошуки дієвої моделі державності витрачено наступні 70 років, і спроби зробити державу ефективною тривають досі. Кожного, хто брався керувати Пакистаном, чекала непроста доля: незбалансована економіка, бідність і неосвіченість, клановість і етнічна ворожнеча, корупція і політичні чвари, недружні сусіди і вкрай складна безпекова ситуація, а ще – посухи і нестача води, землетруси та паводки... Що вже й казати про долю жінки, яка наважилася стати біля керма такої складної держави, – однозначно, вона була дуже сміливою, і це, мабуть, єдине, що ми можемо визнати безапеляційно. “Беназір Бгутто була найвідважнішою людиною з усіх, кого мені доводилося знати”, – так написав про неї співавтор останньої книжки “Примирення”, журналіст Марк. А Сігал [цит. за: Бгутто 2009, 2].

У житті Беназір були злети і падіння, палаци і в’язниці, з нею спілкувалися сильні світу цього, на неї молилися найбідніші прошарки населення в Пакистані. Беназір називали “королевою нетрів”, проте її весілля було розкішним, як у східній казці. А вже за місяць вона пережила замах на вбивство, і таких буде ще декілька. Її любили і ненавиділи, на неї покладали надії на мир у регіоні і її ж звинувачували в підтримці терористів. Беназір активно просувала гасла демократії, проте дивним чином боротьба за рівність поєднувалася з любов’ю до розкошів, дорогих прикрас, зокрема неодноразово вона сама і члени її родини були звинувачені у впровадженні всіляких фінансових схем, а її чоловік А. Зардарі став символом корупції в Пакистані. Яких тільки епітетів вона не здобула – її називали “залізною леді Сходу” і “надією Азії”, “дочкою Пакистану”, її перетворили на кумира ті, хто вірив у справедливість, гендерну рівність, співіснування норм ісламу і демократії. А її вороги таврували Беназір “немусульманкою”, “служницею Вашингтона”, “Чорною трояндою” і приписували їй вислів “таліби – мої діти”. Цікаво, що її перша книжка-автобіографія вийшла у світ у 1988 р. під різними назвами: “Дочка долі” і “Дочка Сходу”. Це був своєрідний маніфест – спогади про родину, освіту і боротьбу за демократію – саме в 1988 р. вона повернула прізвище Бгутто на політичний олімп у Пакистані. Деякі її зауваження не викликають жодного заперечення, наприклад таке: “Більшість пакистанців не бажало перетворення країни на теократію. Вони дотримувалися принципів світської держави, які були закладені в основу державного устрою засновником Пакистану Каїд-і-Азамом Мохаммедом Алі Джинною” [Бхутто 2008, 5]. Саме таку країну прагнула бачити Беназір.

Її друга книжка “Примирення. Іслам, демократія і Захід” теж мала бути передвиборчим маніфестом, але стала останнім її твором. Беназір було вбито під час політичного марафону 2007 року, її родина напише потім в коментарях до її останньої книжки: “В Аллаха, мабуть, були свої причини, щоб дозволити нашій дружині і мамі дописати цю книгу... У ній ідеться про речі, які ніколи не зрозуміють ті, хто її вбив: демократію, толерантність, здоровий глузд, надію та істинний сенс ісламу” [цит. за: Бхутто 2009, 321]. Кажуть, що вона мала політичне чуття і вміла переконувати та справляти враження, але це ані зупинило її ворогів, ані запобігло жорсткому вбивству. Вона знала, що ризикує, але справді була дуже відважною. Чи, може, це була її доля? Як зазначалося у статті М. Б. Алама “Чому Беназір Бгутто була дочкою Пакистану?”, “...наскільки життя Беназір було визначене долею, а наскільки фатальними обставинами – це питання для істориків” [Alam 2019].

Почнемо з долі. Беназір народилася 21 червня 1953 р. в Карачі – найбільшому місті Пакистану, дотепер – діловій і фінансовій столиці країни. Родина, у якій вона з’явилася на цей світ, належала до кола найвідоміших аристократичних сімейств Пакистану. Батько – Зульфікар Алі Бгутто, колишній міністр закордонних справ, президент і прем’єр-міністр, походив з багатой родини аристократів-землевласників. За національністю *sindgi*, сімейний маєток розташований неподалік від міста Ларкана

в пакистанській провінції Сіндг. Мати Беназір, Нусрат Бгутто (Ісфакані), мала іранське курдське походження, сповідувала шиїзм, тоді як батько Зульфікар був сунітом. У своїх спогадах Беназір неодноразово згадувала, що для неї ці розбіжності ніколи не мали значення, усі були мусульмани, єдність ісламського віровчення не ставилася в родині під сумнів.

Нусрат Бгутто була другою дружиною Зульфікара (з першою, своєю кузиною Ширін, він побрався за традицією в юному віці, потім поїхав на навчання до Британії і після повернення з нею вже не жив), згодом Нусрат стала відомою політичною фігурою в Пакистані, мабуть, виходячи заміж за Зульфікара, була одразу до цього готова – правильно оцінювала його походження і можливості, розуміла його амбіції. Як очевидно з її прізвища, народилася Нусрат в іранському місті Ісфакані 23 березня 1929 р. в багатій родині клану Гарірі курдського походження. Її батько, відомий бізнесмен, мешкав у Бомбеї і лише після Поділу Британської Індії 1947 р. переїхав до Карачі з родиною. Нусрат у той час здобувала освіту в Ірані – дістала ступінь бакалавра з мистецтв і гуманітарних наук в Ісфаканському університеті. З майбутнім чоловіком зустрілася вже в Карачі, 8 вересня 1951 р. вони одружилися. Беназір була старшою дочкою у пари, згодом народилися ще два сини, Муртаза і Шахнаваз, та дочка Санам. Нусрат із задоволенням виконувала обов'язки першої леді країни в 1971–1977 рр., але після військового перевороту її доля різко змінилася. Замість прийомів та закордонних візитів на неї чекали домашні арешти та в'язниці, довге життя за кордоном, де вона спочатку очолила ПНП, а згодом, також в еміграції, – Рух за відновлення демократії (створений нею ж 1981 р.). Після загибелі її ката – генерала Зії уль-Хака Нусрат стала брати активну участь у політичному житті країни, спочатку підтримавши Беназір, була навіть членом її уряду першої каденції. Згодом віддала перевагу синові – Муртазі, оскільки вважала, що спадкоємцем у політичній династії має бути чоловік. Після загадкового вбивства Муртази в 1996 році дочка відсторонила її від будь-якого впливу, від того часу Нусрат Бгутто жила в Дубаї, більше Беназір не допускала її присутності у власній політичній кар'єрі, посилаючись на її хворобу і вік. Але мати пережила дочку і двох синів (інший син, Шахнаваз, загинув за загадкових обставин у 1985 році у Франції), померла своєю смертю у 2011 році і в пам'яті пакистанського народу залишилася під іменем “Mādar-e-Jamhooriyat” – “Мати демократії”, саме такий титул був наданий їй парламентом країни вже після смерті.

Можна припустити, що Нусрат багато в чому подавала приклад старшій доньці, аж поки їхні шляхи не розійшлися. Пізніше Беназір навіть згадала, що курдське походження її матері також вплинуло на її рішення боротися за демократію (складне курдське питання спонукало боротися за справедливість?). Хоч би там як, але мати точно сприяла “демократичним захопленням” Беназір, у віці 14 років дозволила їй самій обирати, чи носити чадру (та категорично відмовилася, а покривати голову стала тільки тоді, як розпочала політичну кар'єру в Пакистані), заохочувала до західної освіти. Сама Беназір неодноразово згадувала, що батьки виховували синів і дочок абсолютно однаково, не обмежували дівчат у можливостях навчання, наприклад. Те, що згодом мати стане підтримувати брата Муртазу в його намаганнях керувати партією, для Беназір могло бути розчаруванням. Але ж і сама вона, маючи трьох дітей, від самого початку робитиме ставку на єдиного сина Білавала, лише в ньому, а не в дочках бачила свого наступника і спадкоємця гучного прізвища Бгутто. До речі, навіть після шлюбу з представником пакистанської бізнес-еліти Асіфом Зардарі вона не відмовилася від батькового прізвища, а її троє дітей мають подвійне прізвище Бгутто-Зардарі. Щоб зрозуміти, що означає це фамільне ім'я, знов потрібно трохи зазирнути в історію.

Її дід – Шах Наваз Бгутто був відомою політичною фігурою на Індостані в першій половині ХХ сторіччя, коли вирішувалась доля “перлини Британської імперії”, очолював провінційний уряд, у молоді роки був добре знайомий з Мухаммедом Алі

Джинною – майбутнім “батьком Пакистану”. Члени аристократичної родини Бгутто активно долучилися до політики в новій країні. Цікаво, що один із засновників ПНП Мумтаз Бгутто, дядько Беназир, був фактично усунутий нею від керування партією в 1985 р. (він заснував власну партію – Сіндг Балоч Пуштун Фронт і виступав в опозиції до свого колишнього політичного проекту). Беназир вимагала не просто поваги, а повного усвідомлення того, що ПНП існує завдяки їй особисто. Так само як колись її батько казав: “Я і є партія”. Можливо, тому, що 20 листопада 1967 року саме завдяки його амбіціям у Лахорі в будинку Доктора Мубашіра Хасана був заснований новий політичний проект – Пакистанська народна партія і з того часу на чолі має когось з родини Бгутто [Anwar 2020, 17].

Про батька потрібно згадати більш детально окремо, не було б його і його кар’єри – ніхто б не знав у світі про Беназир. Зульфікар Алі Бгутто народився 5 січня 1928 р. в Ларкані, здобув блискучу освіту спочатку в Індії, у Бомбеї, а згодом і за кордоном – США і Британії, закінчив Каліфорнійський та Оксфордський університети. Повернувшись у 1953 році до незалежного Пакистану, заснував юридичну практику в Карачі. Та амбіції в нього було набагато більші, він мріяв про публічну кар’єру, а не приватну компанію. З 1957 р. працюючи у представництві Пакистану в ООН, він почав використовувати свої знання та ораторські навички: активно, хоч і безуспішно, намагався “проштовхнути” на вищій рівень обговорення кашмірського питання. Від 1963 р. він вже міністр закордонних справ, намагається просувати ідеї поступового набуття незалежності від Заходу та зближення з Китаєм. Фактично Бгутто був першим, хто звернув увагу на можливість використання Пакистану для створення індійсько-американського антикитайського альянсу, і тому став першим пакистанським політиком, який прагнув стратегічного зближення з КНР [Борділовська 2018, 200].

Після індійсько-пакистанської війни 1965 р. і підписання Ташкентської декларації Бгутто виступив з гострою критикою цього документа і подав у 1966 р. у відставку, оскільки вважав, що Пакистан пішов на занадто поступливі кроки. Звільнившись з уряду, він створив опозиційну ПНП, якій була потрібна ідеологічна платформа. З. А. Бгутто запропонував “ісламський соціалізм” під гаслом: “Іслам – наша віра, демократія – наша політика, соціалізм – наша економіка”. За таку “незрозумілу пропаганду” уряд невдовзі його заарештував і кинув за ґрати. Проте в країні наближалися вибори, і його партія набирала політичної ваги, під час виборчої кампанії, щоправда, він був більш обережний із соціалістичними гаслами та переважно звертався до ісламу, що в такій державі, як Пакистан, завжди надійніше. Тому й не дивно, що епоха “ісламського соціалізму” триватиме недовго, з 1972-го по 1974 р., а реформи не були завершені.

Далі на Бгутто чекав неприємно крутий розворот: під час парламентських виборів 1970 р. ПНП завоювала більшість голосів у Західному Пакистані, але загалом у країні перемогу здобула бенгальська Авами Ліг, яка виборювала автономію Східного Пакистану. Президент Ях’я-Хан оголосив результати виборів недійсними, що спричинило громадянську війну. За підтримки Індії, після жорстоких боїв бенгальський національно-визвольний рух здобув перемогу, як наслідок, була створена нова держава – Бангладеш. Унаслідок Бангладеської кризи посада президента перейшла до З. А. Бгутто, саме він проводив переговори з І. Ганді і поставив підпис під Сімльською декларацією 1972 р., яка фактично визнавала лінію контролю в Кашмірі за міждержавний кордон. Тож тепер вже його критикували за поступки Індії, і хоча для Пакистану ці події стали справжньою геополітичною катастрофою, для самого З. А. Бгутто вони були початком піку його кар’єри.

У 1973 році була прийнята нова Конституція Пакистану, посада президента набувала церемоніального характеру, сам З. А. Бгутто, аби втримати реальну владу, став прем’єр-міністром, а також зберіг за собою посади міністра закордонних справ, оборони і внутрішніх справ. Він фактично контролював усі важливі галузі

промисловості – металургію, хімічну промисловість, виробництво цементу, машинобудування, сферу страхування; щоправда, його влада не поширювалася на провідну галузь – текстильну. Зосередивши у своїх руках усю можливу владу, він розпочинає обіцяні реформи і розбудову “соціалізму з ісламським обличчям”. До його реформ надзвичайно схвально поставилися в Радянському Союзі, у зовнішній політиці ІРП відбулися значні зміни. Бгутто голосно заявляв про незалежний курс країни (від Заходу передусім), основним принципом зовнішньополітичної діяльності оголосив двосторонність, країна вийшла з багатьох міжнародних союзів, зокрема Співдружності націй (тимчасово). Саме в цей час відбувається посилення зв’язків з Китаєм: знаковим стало відкриття 1971 р. високогірного Каракорумського шосе для легкого транспорту, а КНР згодом не лише почала постачати зброю, а й допомогла у будівництві заводів військового напрямку та машинобудівних фабрик подвійного призначення. Ще одним пріоритетним напрямком стає співпраця з мусульманськими країнами, відповідно до ідей “ісламської солідарності”.

Нафтова криза середини 1970-х років і суттєве зростання ціни на нафту, яку країна імпортувала, значною мірою нівелювали успіхи його господарських реформ, адже очікуваного покращення життя населення не відчуло, хлібом, одягом і житлом, як обіцяно, бідні забезпечені не були. Популярність Бгутто падала, проти нього виступили спільним фронтом багаті землевласники та підприємці (чий інтереси він зачепив найбільше), чим скористалась опозиція. Коли ПНП здобула перемогу на парламентських виборах 1977 року, їхній результат був оголошений сфальсифікованим. 5 липня 1977 р. З. А. Бгутто був заарештований, його звинуватили в заколоті, а через рік, за повної не публічності слідства, був винесений вирок – смертна кара. Світові релігійні і політичні лідери – від Папи Римського і генсека ООН до керівників США та СРСР (Дж. Картер і Л. Брежнев) – зверталися особисто до нового президента Пакистану з проханням про його помилування, проте марно. Зульфікар Алі Бгутто був страчений, його коротке яскраве життя та діяльність згодом оцінять по-різному, але в історії Пакистану він однозначно залишив помітний слід.

Ось у такій родині зростала Беназір, якій точно було вготоване багате і яскраве життя. З дитинства вона мала усе найкраще, зокрема вчилася в найвідоміших школах Карачі і Равалпінді. У віці 16 років за традиціями аристократії Індостану вона залишає батьківщину і їде вчитися до США і Великої Британії, спочатку навчається в Гарвардському Редкліфф-коледжі, активно занурюється у вир студентського життя, а потім стає справжньою зіркою Оксфордського університету (вчиться в коледжі леді Маргарет). Саме на Заході вона “підхопила вірус демократії”, якого більше так і не позбулася, почала брати участь у різноманітних студентських протестах, як-от проти війни у В’єтнамі. Вона була не тільки старанною студенткою, однією з найкращих, вивчала політологію, економіку і міжнародні відносини – усе, що потрібно для майбутнього політика, – а й надзвичайно популярною активісткою, чудовим оратором та організатором. В Оксфорді її обрали спочатку членом, а згодом і головою престижної дискусійної спілки “Оксфордський союз”. Вона любила красиве життя – ресторани і кав’ярні, спортивні автівки і гарні наряди – у неї було все, адже вона була дочкою лідера Пакистану! 1977 року вона повернулася на батьківщину, де мала намір реалізувати кар’єру дипломата, стала допомагати батьку, здавалося – її чекає блискуче майбутнє. Та раптом все змінилося. У липні того ж 1977 р. голова генштабу генерал Зія-уль-Хак учинив військовий переворот, після чого її батько був кинутий до в’язниці і за два роки страчений.

З книги Б. Бгутто: “Зія уль-Хак... Під личиною лояльного керівника штабу ховався зрадник, який серед ночі підняв війська, аби приборкати цивільний уряд мого батька та силою підкорити країну. Зія уль-Хак, якому не вдалося знищити батька ніякими гарматами та отруйним газом, незважаючи на воєнний стан, і навіть у камері смертника зламати дух батька... Зія уль-Хак – генерал, який жорстоко тиснув на усю країну довгі дев’ять років...” [Бхутто 2008, 23]. “Мулла в уніформі” – таке прізвисько

дістав Зія від західних журналістів за те, що намагався зробити з Пакистану клерикально-військову диктатуру, заборонивши усі світські заходи і розваги. Дуєт ортодоксальних мулл та керівництва збройних сил – ось найстрашніше поєднання, яке загрожувало демократичним паросткам і руйнувало міжнародний імідж країни.

Беназір багато писала про те, що відчувала себе зобов'язаною продовжити справу батька. Чи було таке бажання справою сімейної честі, чи то помсти або амбіцій? Можливо, і так, принаймні частково. Але немає жодних сумнівів у тому, що Беназір була справжньою патріоткою, яка любила свою батьківщину, а не тільки родину. Вона увійшла до керівництва Пакистанської народної партії, разом з іншими членами родини брала активну участь у політичних акціях, неодноразово перебувала під арештом – як удома, так і у в'язниці, проте Зія уль-Хак помилував родичів страченого суперника, у 1984 році Беназір дозволили виїхати до Лондона. У політичній еміграції разом з матір'ю вона продовжила активну політичну боротьбу.

1985 р. воєнний стан в ІРП нарешті скасували, наступного року родина Бгутто дістала можливість повернутись на батьківщину. Від самого початку повернення Беназір з Лондона у квітні 1986 р. вона була в центрі уваги, на тлі антиурядових протестів і незадоволення правлінням Зія-уль-Хака в Лахорі її зустрів багатомільйонний натовп прихильників. Вона несла з собою надію, приваблювали величезну кількість людей і досить швидко створила цілу армію послідовників. Водночас вона зайнялася “партійним будівництвом” – від 1986 року була співголовою і згодом головою ПНП (від 1997 р. стане пожиттєвим головою партії, рішення підтверджували партійні з'їзди 1999, 2000 і 2002 рр.). Маючи власну політичну силу, почала готуватися до парламентських виборів.

1987 року сталася важлива подія – Беназір вийшла заміж. Здавалося б, святкова подія в житті кожної жінки, та й усе. Але не у випадку Беназір, яка багато разів заявляла, що взагалі не планує мати родину і не хоче бути залежною від чоловіка, а присвятить себе політичній боротьбі. Раптом вона схаменулася і погодилася на традиційний для пакистанського суспільства шлюб за домовленістю. Пояснення тут просте – вона розраховувала на ще більшу підтримку пересічних громадян, тому ще тепер мала стати їм ближчою, показати, що цінує традиції та погоджується з тим, що для жінки родина – найважливіше! Такою була картинка. Насправді ж шлюб таки був за домовленістю – не лише між родинами, а й з майбутнім чоловіком, Асіфом Алі Зардарі, красенем-багатієм з відомої родини бізнесменів. Що цікаво – батько його, Хакім Алі Зардарі, був одним з лідерів Awami National Party – політичної сили, яку очолював опонент Бгутто [Alam 2019]. Асіф одразу зголосився на роль другого плану – виховувати дітей і не заважати політичній кар'єрі дружини, кажуть, що він не дуже-то й вірив у її блискуче майбутнє і точно не думав, що вона стане прем'єр-міністром. Загадкою залишається – чому саме Асіф Зардарі? Адже вони з Беназір походили з абсолютно різного соціального середовища, як писали журналісти: “Зардарі для Бгутто – все одно що недоторканий для брагмана!” [Jillani 2020, 32]. Може, то було справжнє кохання? Пізніше близькі до Беназір журналісти згадували, що вона дуже любила Асіфа, а він багато чим пожертвував заради неї і родини, зокрема з 20 років шлюбу 11 просидів за ґратами (справедливості заради відзначимо, що й отримав він завдяки їй теж немало!). Шлюб додав упевненості (і голосів виборців, для яких вона стала “своєю”), і разом з матір'ю Беназір почала підготовку до виборів, які нарешті відбулися в 1988 році.

А тепер трохи про фатальні обставини, а саме про загибель диктатора Зія уль-Хака, адже ця подія насправді відкрила їй шлях до влади. Катастрофа сталася 17 серпня 1988 р. поблизу Бахавалпура, куди президент-диктатор їздив на випробування військової техніки – американських танків “Абрамс”. За чотири хвилини після зльоту борт № 1 вибухнув – в абсолютно чистому небі, без жодних зовнішніх причин. 31 людина, включно з екіпажем, втратила життя. Разом з диктатором загинула майже уся військово-політична еліта Пакистану, а ще – Посол і військовий аташе США.

До речі, посол Арнольд Рафл мав повертатися в Карачі, але Зія вмовив його сісти на президентський літак – мав обговорити щось важливе... Обставин загибелі так і не з'ясували – звичайна для Пакистану справа. Син диктатора Іджаз разом із сином загиблого керівника розвідки генерала Ахтара Хумаюном почав власне розслідування і майже одразу звинуватив родину Бгутто, хоча доказів так і не надав, лише заявив про тиск і неможливість з'ясувати деякі підозрілі деталі. Особливо після того, як було виявлено, що незадовго до трагічного польоту до Бахавалпура прибули декілька провідних членів ПНП... Пізніше заговорили й про причетність до катастрофи брата Беназир Муртази Бгутто та фінансованої ним організації “Аль-Зульфікар” (у перекладі “меч”, та за ім'ям страченого батька). І хоча Зульфікара Бгутто в країні любили набагато більше, ніж Зію уль-Хака, Іджаз заявив, що саме його батько помер як герой. “Її (Беназир) батько був повішений у тюремній камері, а мій загинув у формі, як справжній захисник нації” [цит. за: Lamb 1991, 94].

Династійність – одна з яскравих особливостей політичного життя в Південній Азії. Діти колишніх правителів Іджаз і Беназир мали багато спільного: майже однакові за віком, харизматичні, з гарною освітою і схильністю до західного стилю життя (одяг, спілкування англійською), обоє не збиралися йти в політику. Але смерть батька усе змінила. Успішний бізнесмен з Бахрейну Іджаз повернувся на батьківщину і залишився в політичній орбіті, хоч вдалою його кар'єру і не назвеш. А от “Незрівнянна” (так перекладається ім'я Беназир з перської мови) досягла справжніх висот, проте дуже рано залишила цей світ...

Цікаво відзначити, що загибель диктатора не спричинила якоїсь паніки чи надзвичайної ситуації, церемонія поховання пройшла 20 серпня 1988 року достойно і спокійно, прибули іноземні делегації, зокрема на похорон прилетів держсекретар США Дж. Шульц. Біля величної мечеті Фейсала в Ісламабаді зібрався мільйонний натовп, та найбільше смерть диктатора оплакували його афганські друзі – біженці та отримувачі допомоги на чолі з Г. Хекмат'яром, одним з лідерів афганського спротиву під час радянської кампанії. У прощальній промові він назвав Зію уль-Хака “людиною правди, людиною ісламу”. Та загалом трагедії не відчувалося, ба більше, за спогадами очевидців, нарешті настало полегшення: “Здавалося, люди позбулися чогось страшного, у них з'явилася надія” [Lamb 1991, 93]. І ось вона – Беназир.

ПНП здобула блискучу перемогу на виборах. У віці 35 років Бгутто стала першою жінкою-прем'єром не лише в Пакистані, а й в усьому мусульманському світі. Потім вона напише: “Пакистан – незвичайна країна; моє життя – незвичайне життя. Мій батько і двоє братів убиті. Моя мати, мій чоловік і я сама довгий час перебували в ув'язненні і під арештом. Я довгі роки жила у вигнанні. Проте, незважаючи на усі ці негаразди, я почуваю себе щасливою, хоча б тому, що змогла подолати міцні стіни столітніх традицій: я стала першою в ісламських країнах жінкою, обраною на посаду прем'єр-міністра. Моє обрання – поворотний момент у давніх дебатах про долю жінки в ісламі”.

Молода, гарна, освічена, з відомої родини, повна планів і амбіцій, Беназир одразу стає улюбленицею медіа, її називають “найгарнішим політиком світу”, порівнюють із Клеопатрою і пророкує блискуче майбутнє. Вона і справді намагалася повернути країну до нормального життя (радше, під таким розумівся період перебування при владі її батька) після років військової диктатури. Проте на посаді прем'єра першого разу Беназир Бгутто протрималася лише 2 роки, президент Гхулам Ішак Хан своїм рішенням усунув її з посади. Чому так сталося?

По-перше, Беназир багато кому заважала, вона не досиділа до кінця жодного зі своїх прем'єрських термінів. Кожного разу її “знімали” за наказом військових, які блокували її законопроекти. Ба більше, є припущення, що перший вотум недовіри в 1989 р. уряду Бгутто “організував”, заручившись підтримкою опонентів з партії Мусульманська ліга, не хто інший, як Усама бен-Ладен, у якого були очевидні причини ненавидіти молоду лідерку: саме вона посприяла реалізації Женевських

домовленостей 1988 р. щодо Афганістану (Зія уль-Хак не дуже на них зважав), Бен Ладен називав її зрадницею інтересів ісламу, служницею Америки та неодноразово відкрито їй погрожував.

Внутрішніх причин теж було задосить, аби 6 серпня 1990 р. президент розпустив уряд Б. Бгутто. Як колись її батько, молода прем'єрка бралася одразу за все, намагаючись змінити країну. “*Роті, капра, макан* – хліб, одяг і житло” – таке гасло придумав для своєї партії Зульфікар Бгутто, до нього апелювала й Беназір. “Коли ПНП була заснована 50 років тому і запропонувала це гасло, вона дала людям надію. Та чи отримав народ Пакистану хоч одне з трьох обіцяних благ?” – запитує відомий пакистанський журналіст та аналітик С. Джіллані [Jillani 2020, 32–33]. Обіцяний Бгутто-батьком соціалізм намагалася повернути до життя дочка, проте її реформи були недосконалими, оголошені плани виявилися надто фантастичними.

Деякі речі вражали від самого початку своєю невідповідністю до заявленої боротьби за демократію, наприклад її передвиборча кампанія. “Королева нетрів”, яка роздавала обіцянки бідним наліво й направо, влаштувала агітацію в традиціях батька, організувала потяг Карачі – Лахор – Равалпінді 1-го класу (на що одразу вказали опоненти). Для кампанії придумали яскраве гасло – “*Вазір-е-Азм Беназір!*” (“прем'єр-міністр Беназір”), яке із задоволенням вигукували її прихильники, більшість із яких не вміли читати і писати. З усією старанністю вона їздила на мітинги і аж до втрати голосу та проблем зі здоров'ям переконувала виборців, що зможе змінити країну.

Очевидно, що Беназір прагнула змін, проте здійснити задумане було вкрай важко, та й розуміння вона знаходила далеко не у всіх верств суспільства. Щось їй вдалося переламати майже від самого початку, передусім у ставленні до жінок. Мабуть, це саме той здобуток, який точно ніхто в неї не відбере, гендерні реформи справді вражають: було засновано Міністерство розвитку прав жінок, а в університетах введено спеціальну програму освіти щодо прав жінок. Для стимулювання розвитку жіночого бізнесу засновано Банк жіночого підприємництва. Спеціальні медичні та психологічні заклади почали працювати над консультаціями жінок щодо планування родини та виховання дітей. Жінки повернулися у спорт, було знято заборону на участь у міжнародних змаганнях. Нарешті жінки були представлені фактично у всіх сферах суспільної діяльності. Тепер ніхто не мав права змушувати їх носити чадру і не брати на роботу лише тому, що вони жінки. Проте такі ініціативи точно не сподобалися релігійним ортодоксам, і в Беназір на додачу до клану військових з'явився ще один ворог – ісламські клірики.

Було проведено ще низку суспільних реформ, що мало відповідати стратегічній меті – встановленню демократії та підвищенню життєвого рівня населення. Наприклад, знято заборону на студентські спілки і профспілки, звільнено політичних в'язнів, оголошено амністію лідерам націоналістичних рухів, насамперед пуштунів і белуджів. Вперше в історії Пакистану до державних ЗМІ почали допускати лідерів опозиції. Знято обмеження на діяльність неурядових організацій. Було оголошено “битву за освіту”, розпочато автоматизовану видачу документів населенню з метою готуватися до наступних виборів [Бгутто 2009, 200]. Проте досить часто за гарними гаслами не було наповнення, наприклад ініціатива створення нових навчальних закладів і загалом покращення ситуації з освітою вилілася у просте перейменування вже наявних шкіл. Тепер їх називали “народними” – відповідно до назви партії Бгутто. А ще в Беназір був найбільший за чисельністю кабмін за всю історію Пакистану, на неї особисто працювали близько 70 радників – найближче оточення, якому вона довіряла. Як тоді бути з боротьбою проти бюрократії?

Вже під час свого другого прем'єрського терміну в 1993–1996 рр. Бгутто спричинила великий міжнародний скандал, давши наказ на проведення операції “Синя лисиця” з масової зачистки “антисоціальних елементів” у Карачі, коли силовики затримували й катували *мухаджирів* – урдумовних вихідців з Індії, які становлять

значний відсоток населення Карачі, столиці провінції Сіндг. Водночас Бгутто не змогла здолати традиційну біду – наркоторгівлю, яка продовжила квітнути пишним цвітом, насамперед у її рідному місті.

У галузі зовнішньої політики теж все було неоднозначно, хоча саме ця сфера діяльності Беназір завжди приваблювала найбільше. Загалом вона трималася лінії батька і спробувала проводити незалежний зовнішній курс. Передусім це дістало вияв у продовженні фінансування ядерної програми і посиленні оборонного сектору (тут вона мала погодитися на умови військових). Також відносини з традиційним ворогом – Індією трохи покращилися, Бгутто декілька разів зустрічалася з представником іншої політичної династії в Південній Азії – Радживом Ганді. У своїй книзі вона потім написала, що її переповнюють гордощі за спільну роботу з Радживом, зокрема за діалог з неприпустимості застосування ядерної зброї [Бгутто 2009, 201]. Здавалося, вони могли знайти спільну мову, але в 1991 році Раджива Ганді було вбито. З другого боку, безапеляційні заяви Беназір щодо спірних питань (насамперед кашмірського), особливо протягом другого терміну прем'єрства, зовсім не сприяли порозумінню з традиційним супротивником. Беназір усіляко намагалася привернути до проблеми увагу світових лідерів і відійти від двостороннього діалогу з Індією (на чому остання завжди наполягає), як колись це робив її батько, вона порушувала питання статусу Кашміру під час усіх міжнародних зустрічей і неодноразово робила це в ООН. Жодних змін це не принесло, але й бажаному послабленню напружених відносин з Індією теж не посприяло. Також зазначимо, що навряд чи Беназір була повністю незалежною у впровадженні зовнішньополітичного курсу – без консультацій з військовими і тут точно не обійшлося.

Уряд Бгутто досяг певного перегляду відносин зі стратегічним партнером – США, що було надзвичайно важливо після виведення радянського контингенту із сусіднього Афганістану. Багатьом здавалося, що Пакистан втратить підтримку (зокрема фінансову) Штатів на цьому тлі, але Беназір доклала багато зусиль, щоб її зберегти, переконавши у важливості пакистанської сторони в подальшому сприянні миру в Афганістані. Вона неодноразово перебувала з візитами у Вашингтоні, навіть ще до свого першого повернення в 1986 році, вела нескінченні переговори і консультації, за що її вороги назвали Беназір “маріонеткою США”. Та й ніде правди діти – за її кожним поверненням на батьківщину завжди стояли саме Штати, на підтримку яких вона могла покластися, її кандидатура була найкращою для класичної лінії американської політики – “поширення демократії”.

Відносини з Афганістаном і рухом “Талібан” – узагалі окрема тема, яка потребує дуже обережного дослідження. Стисло можна відзначити, що тут Бгутто також звинуватили в подвійних стандартах, адже на батьківщині вона усіляко виступала проти ісламізації та втручання кліриків у політичну ситуацію і водночас посприяла створенню та посиленню руху “Талібан” аж до захоплення ним влади в сусідньому Афганістані. Зокрема, вже за тиждень після захоплення талібами Кабула 26 вересня 1996 року Беназір відверто заявила про їхню підтримку і висловила надію, що зрештою вони зможуть об'єднати Афганістан і принести мир у цю неспокійну країну. 4 жовтня вона надала радіо Пакистану такі коментарі: “Здається, нова влада (Талібан) користується повною підтримкою населення, яке втомилося від довгих воєн і сподівається на мирні процеси, що зароджуються... А принципи ісламу – рівність і справедливість – можуть бути імplementовані з метою найкращого досягнення результату” [цит. за: Marsden 1998, 129].

Щоправда, вона висловила застереження щодо гендерної політики, яку проводили таліби (без цього її імідж міг би суттєво постраждати), але також заявила, що не має жодного права диктувати народу Афганістану, яку владу обирати. Остання заява взагалі звучала дуже дивно – адже талібів ніхто не обирав, вони захопили владу силоміць. Проте Бгутто продовжувала переконувати весь світ, і насамперед США, у тому, що Талібан фактично не має альтернативи, а ще намагалася запевнити ООН,

що ІРП жодним чином талібів не підтримує. Це вже точно було неправдою, і пізніше вона все-таки визнала, що Пакистан фінансував цей рух, аби потім мати важелі тиску. “Спочатку ми дали трохи палива, потім обладнання... Потім були потрібні гроші, і я санкціонувала фінансування... А потім уже не знала, скільки саме грошей було відправлено...” – заявила Бгутто в інтерв’ю американському журналісту Стіву Коллу у 2002 р. для книги “Примарні війни” [див.: Coll 2005].

Та основним приводом її звільнення стало традиційне для Пакистану звинувачення в корупції. Непотизм, бюрократія, корупція – усі ті біди, з якими вона намагалася боротися, нікуди не зникли. У Пакистані так було завжди, це вічна дилема пакистанської політики, тому що коли ти йдеш у владу – тобі потрібні ті, кому ти довіряєш. Чужинців ніхто не хоче, але “своїм” треба згодом віддячити. Ті, хто підтримував її партію, почали вимагати подяку, її офіс штурмували її ж прихильники, але тепер їм потрібно було приділити увагу і дати гроші, тоді як скарбниця була порожньою після 11 років диктатури. Беназір, хоч і не була зовсім новенькою в політиці завдяки родині, уроків не засвоїла. Як результат – усі рази її прибирали саме за звинуваченням в корупції, привід завжди був. Тим більше що складний соціальний устрій у Пакистані робить майже неможливим розрізнити патронаж і корупцію.

Один з перших випадків звинувачення в корупції – продаж бавовни британській компанії за заниженими цінами, потім у таких звинуваченнях не було нестачі, їх виставляли не лише пакистанські правоохоронні органи, а й британські та швейцарські. Наймовірні статки родини, любов Беназір до дорогих прикрас, елітна нерухомість по всьому світу (наприклад, мультимільйонний палац у передмісті Лондона) – достатньо приводів, щоб розпочати переслідування. Чи не найбільше звинувачень дістала Беназір через свого чоловіка – Асіфу Алі Зардарі, який отримав прізвисько “містер 10 %” – саме стільки “відкату” він просив за сприяння будь-якій справі. Навіть колеги по партії Беназір заявляли, що він створив паралельний уряд і його “затвердження” було обов’язковою умовою для початку будь-якого проекту. Окрім того, він був постійно присутній на усіх важливих засіданнях уряду, що страшенно дратувало президента, який, зрештою, ініціював відсторонення Беназір від влади. Під час її другого терміну він знову створив усі умови для отримання коштів і зловживання владою, і навіть сама Беназір пізніше визнала, що винувата в тому, оскільки заплющувала очі на його зустрічі з невідомими людьми. Тож він і став причиною її поразки, плейбой Зардарі перетворив її з “королеви сердець” на звичайну принцесу. Ба більше, власна родина відвернулася від неї через таку діяльність чоловіка, рідний брат Муртаза (якого вона фактично відсунула від керування партією) відверто називав Зардарі злодієм, а уряд сестри – “Алі-Баба і 40 розбійників”. У вбивстві Муртази в 1996 році згодом також звинуватили Зардарі, про це багато писала у спогадах дочка небіжчика Фатіма Бгутто [Суворова 2011].

Беназір так просто ніколи не здавалася. Після першої відставки вона ініціювала антикорупційне розслідування, розпочала боротьбу за відновлення довіри до своєї партії. У 1990–1993 роках Беназір очолювала блок опозиційних партій “Народний демократичний альянс” – фактично була лідером опозиції в Національній асамблеї. На наступних виборах у 1993 році ПНП знов перемагає, і гасла ті ж самі – боротьба з корупцією, несправедливістю і бідністю. Беназір Бгутто складає присягу 19 жовтня і знову стає не тільки прем’єр-міністром, а й міністром фінансів ІРП. Остання посада була потрібна для спрямування фінансових потоків в здійснення масштабних перетворень у країні.

Справді, повернувши собі прем’єрство, Бгутто продовжила курс на реформи, насамперед у соціальному секторі, відповідно до обіцянок. Завдяки її рішучості було знайдено гроші на освіту й охорону здоров’я, внаслідок чого на третину зменшилася кількість неписьменних у країні, було досягнуто перемогу над поліомієлітом серед дітей (для чого створили спеціальні волонтерські загони студентів-медиків). У села та невеликі містечка проводили електрику і воду, значно покращилися санітарні

умови, збільшилася кількість інфраструктурних проєктів. Уряд запровадив нові програми з навчання жінок у сфері планування родини й охорони здоров'я в містечках і селах. Життя саме бідного населення почало поступово змінюватися. За перший рік роботи нового уряду іноземні інвестиції збільшилися в чотири рази в порівнянні з 1995 роком і досягли максимальної цифри за усі роки незалежності Пакистану – принаймні вона так стверджувала!

Зазначимо також, що саме уряд Беназир ініціював комп'ютеризацію в країні, розпочавши із запровадження цифрової системи в Держбанку ІРП. Пакистан мав готуватися до нового тисячоліття, впроваджуючи модернізацію в усіх сферах, неодноразово заявляла прем'єр-міністр. Проте так само вона постійно звертала увагу на те, що далеко не всім такі перетворення до вподоби, тому ще одним пріоритетним напрямком стає боротьба з екстремізмом, багато зусиль докладено до боротьби з незаконною торгівлею наркотиками, викраденням дітей, нелегальною міграцією.

Сама Беназир перетворюється на кумира, її обожнювали не тільки співвітчизники, намагання створити новий імідж Пакистану було оцінено і за кордоном, у 1996 році Бгутто внесена до Книги рекордів Гіннеса як найпопулярніший політик світу. Оксфордський університет надав їй почесний ступінь доктора, вона дістала французький орден Почесного легіону.

Але довіру до її партії знов підірвали звинувачення в розкраданні державного бюджету, які спочатку висунули чоловікові Бгутто, а потім їй самій, звинувативши також у любові до розкошів, коли третина населення ІРП продовжувала недоїдати. Уже інший президент, Фарукх Легарі, у листопаді 1996 року розпустив парламент і знов усунув її з посади. На парламентських виборах 1997 року її партія зазнала поразки, а наступного року її знов офіційно звинуватили в корупції, і в 1999 вона разом із чоловіком дістала вирок – 5 років ув'язнення і заборону займатися політикою на той самий термін. Місце Беназир зайняв її старий політичний супротивник Наваз Шаріф, але він при владі пробує недовго, у 1999 році начальник штабу сухопутних військ генерал Первез Мушарраф здійснить черговий військовий переворот і усуне його від влади. Очевидно, що Мушарраф намагався позбутися усіх серйозних конкурентів – як Н. Шаріфа, так і Б. Бгутто, а робив це під гаслом боротьби зі старою партійно-клановою системою та перемоги “справжньої демократії”.

На Беназир чекало чергове вигнання, довгі вісім років вона і члени її родини жили в Дубаї і Лондоні. У 2001 році їй призначено нове покарання – за неявку до суду, а також під цим приводом відмовлено в реєстрації як кандидата на виборах 2002 року. У 2003 році вже суд Швейцарії визнав Бгутто і її чоловіка винними в незаконному відмиванні грошей, а ще до того були заарештовані усі банківські рахунки родини. Через політичні переслідування Беназир пішла на вимушений крок і підписала у 2006 році в Лондоні угоду про співпрацю з колишнім конкурентом Навазом Шаріфом – “Хартію демократії”. Це був документ опозиції, яка бралася боротися за відновлення демократії в країні, відсторонення армії від політичних функцій і розбудову громадянського суспільства. Розпочався справжній похід на режим П. Мушаррафа і новий етап боротьби проти ісламізму та влади військових.

Чим було для Пакистану правління або й диктатура генерала П. Мушаррафа – окреме, надзвичайно дискусійне питання. Видається слушним зауваження такого компетентного автора, як колишній міністр оборони генерал Наїм Халід Лоджі, який у своєму дослідженні щодо перебування при владі військових у різні часи, підсумував: “Коли б військові не брали владу в Пакистані, спочатку громадськість реагує на це позитивно, але кожного разу як вони йдуть, то залишають країну ще в гіршій ситуації” [Lodhi 2020, 16]. Тобто на якийсь час настає спокій і порядок, але згодом виявляється, що гроші пішли “не туди”, а зловживання владою взагалі безпрецедентне. Саме так і було за часів диктатури Мушаррафа, невдоволення поступово

зростало, і він просто змушений був піти не перемовини з опозицією. У січні 2007 року в Абу-Дабі відбулася перша зустріч Беназір Бгутто з Мушаррафом, і після тривалого узгодження вона дістала дозвіл повернутися на батьківщину. Це стає можливим завдяки “Декрету про національну згоду” та амністію особам, які займали високі політичні посади в 1988–1999 роках.

18 жовтня 2007 року Беназір повертається до Пакистану після довгої еміграції, щоб знов боротися за владу, й оголошує черговий “похід за демократію”. Момент був обраний правильно – населення втомилосся від влади військових і чекало на зміни. Хоча погрози вона отримувала до останнього моменту перебування в Дубаї, очевидно, що армійська верхівка не бажала її чергового приходу у владу. Її друге повернення було ще більш тріумфальним, літак з Дубаї зустрічав багатомільйонний натовп. І тоді ж стався перший замах на її життя – доволі очікуваний. У ніч на 19 жовтня на шляху до центру Карачі в її автоколоні пролунали два вибухи. Загибло щонайменше 140 людей, сотні зазнали поранень. Так, вона ризикувала своїм життям. Проте її добре охороняли, на відміну від тисяч простих людей, які вийшли її зустрічати. Пізніше стало відомо, що вона знала про можливий замах. І ризикувала не тільки своїм життям, вона не могла не знати, що загроза для її прихильників надзвичайно серйозна.

У той самий вечір Беназір Бгутто заявила, що спроба замаху на її життя не спинить поступу Пакистану в напрямку демократії. У своїй першій після вибухів заяві пані Бгутто назвала насильницьку дію атакою на цілісність Пакистану: “Ми готові ризикувати своїм життям та поставити на карту нашу свободу, щоб врятувати Пакистан, щоб врятувати демократію. Бо ми вважаємо, що саме демократія здатна утримати країну від розпаду та військового перевороту. Однак ми не готові віддати наш великий народ на милість бойовиків”. Бгутто заявила: тим хто загрожує її життю, не вдасться примусити її відмовитися від відкритої участі в передвиборчій кампанії. Хоча уряду президента Мушаррафа в причетності до атак вона і не звинувачувала, утім питань щодо належної охорони було багато, наприклад на одному з перехресть у момент появи її броньованого автомобіля не діяли світлофори. Президент Мушарраф своєю чергою засудив атаки та пообіцяв провести повне розслідування, проте результатів так ніхто й не дочекався.

Так само не були з’ясовані й обставини наступного теракту, який стався вже за 2 місяці. Він був фатальним для Беназір: 27 грудня під час масштабного передвиборчого мітингу в Равалпінді, коли фактично прихильники Беназір святкували наступну перемогу на виборах, вона дістала 3 постріли від 15-річного підлітка, який потім підірвав і себе, загалом загинуло 20 осіб. Врятувати її життя не вдалося, від жахливих поранень того ж дня вона померла на операційному столі. Належної охорони їй не надали, і це при тому, що П. Мушарраф у листопаді 2007 року запровадив у країні надзвичайний стан у зв’язку з “розгулом тероризму та екстремізму”. Хто стояв за її вбивством? Версії є різні, вона багато кому заважала. Раніше “Аль-Каїда” і “Талібан” неодноразово погрожували терактами, як тільки вона ступить на пакистанську землю. Так само звинувачували й уряд Мушаррафа – якщо не пряму у вбивстві, то у відсутності належної охорони. Офіційну відповідальність за вбивство взяла на себе “Аль-Каїда” (Усама бен-Ладен начебто особисто віддав наказ на її усунення), багато хто припускав причетність і пакистанського крила “Талібану”, але за декілька днів після вбивства керівник цього руху Баїтулла Мехсуд відмовився визнати вину, і заявив, що навіть кодекс пуштунів не дозволяє вбити жінку [Ziad Zafar 2018]. Звинувачення у вбивстві закидали навіть Міжвідомчій розвідці Пакистану – силі, яка має найбільшу владу в цій країні і здійснює безпосереднє керівництво багатьма терористичними організаціями й водночас антитерористичними операціями. Добре відомо, що Беназір була в постійному конфлікті з військовими, у тому – її найбільша помилка, адже Пакистан не та країна, де щось може відбутися без їхнього відома, хоч як би Беназір не хотіла це змінити.

Родина забрала її тіло до Ларкани – сімейної усипальниці, де був похований її батько Зульфікар Алі Бгутто. Під час поховальної процесії постійно лунали вигуки “Ганьба вбивці Мушаррафу!”. Чим далі, тим більше цікавих обставин виявлялося. Наприклад, під час її останнього виступу в Равалпінді поруч не було ані чоловіка, ані головного безпекового радника, Рехмана Маліка. Або такий факт: чоловік не дозволив провести розтин тіла, і це за обставин, коли ніхто не міг зрозуміти, від якого саме поранення вона загинула – пострілу чи вибуху [Ritchie 2020, 14]. Весь світ висловлював родині співчуття і вимагав розслідування, звичайно, що Мушарраф заявив про невідворотність покарання вбивць. Не варто й казати, що слідство закінчилося... нічим. У серпні 2009 року справу передали від провінційної пенджабської поліції до Федерального бюро розслідувань – на вимогу Асіфа Зардарі, який на той момент став президентом країни. У 2011 році у злочині звинуватили... самого П. Мушаррафа, який на той час, навпаки, вже не був президентом. Він дістав ордер суду на арешт, але довгий час уникав покарання. Згодом він опинився в політичному вигнанні в Дубаї – там, звідки колись дозволив повернутися Бгутто. Звичайно, він заперечує свою провину і всі звинувачення називає політично вмотивованими.

Нарешті, після майже 11 років розслідувань, у серпні 2018 року знайшли “винних” – Антитерористичний суд у Равалпінді визнав, що саме ТТП (*Техрік Талібан Пакистан* – пакистанський “Талібан”) винний в організації теракту, а також засудив до 17-річного ув’язнення двох офіцерів поліції, які не забезпечили належної охорони і не перевірили місце мітингу на безпеку. Той самий суд підтвердив причетність П. Мушаррафа та вказав на ухиляння останнього від справедливого покарання [Ziad Zafar 2018].

То ким залишається Беназир Бгутто в пам’яті пакистанців? Як вже зазначалося, це залежить від того, у кого про це спитати. Але абсолютно точно для більшості жіночого населення країни вона залишилася уособленням мрій на рівні права з чоловіками. Тож її найбільше досягнення – привнесення в політику Пакистану гендерного питання. Саме завдяки їй у сучасному Пакистані є не тільки жінки-лікарі та вчителі, а й учені-ядерники, банкіри і керівники великого бізнесу, дипломати, пілоти цивільної і військової авіації, полковники різних видів військ і навіть генерал медичної служби. Самим своїм життям вона довела право кожної жінки бути гідною, професійно успішною і незалежною.

Немає сумніву, що вона прагнула прогресу для свого рідного Пакистану і всіляко йому сприяла. Заслугою Бгутто стали успіхи в розвитку освіти і науки, вона всіляко пропагувала ідею вищої освіти і наукового прогресу, і тепер в країні (через багато років) є Інститут науки і технологій Шахіда Зульфікара Алі Бгутто (SZABIST), який зараз має філіали по всій країні і займається не просто науковими дослідженнями, а й їхньою подальшою організацією. За її ініціативою з’явилися не тільки школи й університети, а й лікарні, дороги та багато інших необхідних для розвитку проєктів, які залишилися непоміченими в масштабах такої великої країни. До того ж більшість ініціатив Бгутто втілювали в життя інші уряди, оскільки вона не добула до кінця жодного свого прем’єрського терміну.

Беназир Бгутто зробила відчайдушну спробу повернути Пакистан до того, яким бачив “країну чистих” її “батько” – Мухаммад Алі Джинна, а саме державою, де іслам може бути ідейною основою побудови справедливого суспільства. Недарма її остання книжка мала назву “Примирення”.

У книжці, поруч із багатьма автобіографічними даними і своєрідним “звітом” про діяльність на посаді голови уряду, Бгутто намагається розвінчати теорію С. Гантінгтона (який викладав у Гарварді, коли вона там вчилася) про зіткнення цивілізацій. Але зробила вона це не дуже переконливо. Спочатку вона наголошує на тому, що не погоджується з підходами свого професора до розуміння ісламу, потім узагалі звинувачує його в тому, що знаменита книга і спровокувала конфлікт між

двома світами, стала “злим самопроороцтвом, що збулося” [Бхутто 2009, 238]. Проте власних переконливих міркувань щодо хибності теорії їй бракує, Бхутто обмежується загальними фразами-штампами про мирний характер ісламу і зазначає, що провокативний характер теорії лише на руку мусульманам-екстремістам. Щоправда, гарна освіта, яку вона здобула, дала їй змогу зробити непоганий аналіз творів попередників С. Гантінгтона – О. Шпейнглера та А. Тойнбі зокрема, а також надати ревію ідейних противників цієї теорії – С. Волта, Р. Л. Бартлі та цілої плеяди мусульманських авторів. “Іслам і демократія гармонійно співіснують”, – постійно стверджує Бхутто, для неї це істина, яка не потребує доказів. Між тим у її країні з цим твердженням погоджувалися далеко не всі, тож додати до її досягнень реалізацію такої гармонії в суспільному устрої Пакистану, на жаль, не можна.

Діяльність із покращення соціальної сфери життя була активною, але незавершеною і недооціненою. Окремі її здобутки взагалі дістали визнання після її смерті – як у разі з посмертною премією ООН із прав людини, яка була вручена їй у 2008 році. Багатьом і досі важко визнати, що найвпливовіший громадянин Пакистану в усьому світі – жінка, проте завдяки Беназір імідж держави значно покращився. Важко оцінити її успіхи в боротьбі проти тероризму й екстремізму, але факт залишається фактом: вона була першим з політичних лідерів в ІРП, які публічно кидали виклик терористам, навіть коли знала, що ціною цього виклику може бути її власне життя. Її сила волі і готовність ризикувати не просто персональні якості, у разі пакистанських реалій це справжня зміна свідомості людей. І пакистанці вдячні також і за цю зміну, хоч їй особисто вона коштувала життя.

Бажала вона того чи ні, Беназір до сьогодні залишається найвпливовішою громадянкою Пакистану, затьмарюючи спортсменів, зірок шоу-бізнесу, армійських начальників та ісламістських джихадистів. Сама вона визнавала, що вела незвичне життя: “Я поховала батька, закатованого у віці 50 років, та двох братів, також убитих у розквіті свого життя. Я виховувала своїх дітей як одинока мати, коли мого чоловіка, заручника моєї політичної кар’єри, заарештували та тримали за ґратами протягом років без засудження”. Та після її трагічної загибелі мало хто згадує її слабкості, значно важливішими є її досягнення, хоч повністю забути про всі скандали та корупційні звинувачення пакистанці навряд чи готові.

Здебільшого це стосується навіть не самої Беназір, а її чоловіка, який залишається фігурою з величезним знаком “мінус”, найкорумпованішим політиком Пакистану за всю його історію, а ще – найбільш переслідуваним політиком у світі, який провів у в’язниці понад 11 років. Попри усі скандали, звинувачення і роки за ґратами, йому слід віддати належне у вмінні знов і знов з’являтися в політичному калейдоскопі Пакистану, він просто неперевершений майстер політичних маневрів і маніпуляцій. В одній з небагатьох статей, що намагаються знайти в нього позитивні сторони, Асіф Алі Зардарі названий “людиною на усі часи” саме тому, що залишається активним учасником політичних подій вже багато років, зокрема й після трагічної загибелі дружини. Справедливості заради можна погодитися з автором статті (колишнім послом Пакистану у Великій Британії) в тому, що коли Зардарі став президентом у 2008 році, йому справді довелося розчищати авгієві стайні – після військової диктатури Мушаррафа [Hasan 2018, 15]. Зардарі сприяв створенню Організації з підтримки доходів імені Беназір, діяльність якої мала чітко спрямований соціальний характер, а саме підтримувала жіночі ініціативи і програми боротьби з бідністю. (До речі, ця організація зараз надзвичайно активно долучена до подолання економічних наслідків пандемії коронавірусу в Пакистані). Також до здобутків Зардарі належить мирний перехід влади від одного уряду до іншого у 2013 році, а ще за його ініціативою ПНП ініціювала прийняття 18-ї поправки до Конституції ІРП, яка дозволила передати набагато більше повноважень від федерального уряду до провінції. Така децентралізація, до речі, сьогодні активно використовується як у

прийнятті різних економічних і соціальних програм, так і в ухваленні спеціальних рішень під час складної епідеміологічної ситуації. Досі він залишається провідним діячем у партії, яку заснував його свекор, і так само дотепер його не залишають у спокої журналісти і критики. Отже, знов усе неоднозначно, як завжди в Пакистані, але як би там не було, а династія Бгутто-Зардарі – одна з найпотужніших серед політичних кланів не лише Пакистану, а й усієї Південної Азії, тепер на політичну арену вийшов представник її наступного покоління – Білавал Бгутто-Зардарі.

Син Беназір Бгутто 27 грудня 2012 р., на п'яті роковини загибелі своєї матері, розпочав власну політичну кар'єру: 24-річний Білавал виступив перед тисячами людей перед родинним мавзолеєм Бгутто біля Ларкани, у провінції Сіндг. Виступаючи поруч із батьком, на той час – президентом Пакистану Асіфом Алі Зардарі, він пообіцяв продовжити боротьбу проти “недемократичних сил”. Тоді Білавал не зміг бути кандидатом на парламентських виборах (2013 р.) через юний вік, але став справжнім новим символом лівоцентристської Пакистанської народної партії, яку очолювали його дід і мати. (Після загибелі Беназір Бгутто 2007 року її син у віці 19 років став номінальним головою партії, але реально продовжував навчання у Великій Британії, тоді як партією керував його батько, для якого придумали посаду “співголови”).

Безперечно, його кар'єра ще попереду, але вже спостерігаються фамільні риси політичного стилю Бгутто, насамперед – публічність, схильність до гучних заяв і загравання з масами. Після одного з найстрашніших терактів останніх років – нападу на поліцейський тренувальний центр у Кветті 30 жовтня 2016 р. – Білавал зустрівся із жертвами та їхніми родинами і заявив, що він не просто ординарний політик, але теж жертва терору, оскільки є сином убитої Беназір Бгутто. Він не скупився на емоції, навіть плакав – справді, неординарний політик [Bilawal Bhutto... 2016]... Не забуваймо, що він є сином не тільки сміливої Беназір Бгутто, а й надзвичайно успішного бізнесмена Асіфа Зардарі, і генетичне поєднання яскравих якостей надає йому особливих амбіцій.

Віддаємо йому належне – він не пропускає жодної події в житті країни, як один з лідерів опозиції (після програшу ПНП на парламентських виборах 2018 р.) коментує і критикує уряд за все – від неефективної економічної політики до неправильної стратегії боротьби з пандемією коронавірусу. Він надзвичайно активний і багато подорожує – як у рідній провінції Сіндг, так і взагалі по країні, організовує партійні збори й урочисті святкування і всюди виступає з яскравими промовами. Його критики наголошують, що він вже у своєму юному віці уособлює усе найгірше, що є в пакистанській політиці, – непотизм, корупцію і навіть гедонізм. Закидають і те, що він більший час свого життя провів за кордоном, а про Пакистан знає не так-то й багато. Не дивно, що до його промов ставляться скептично і звертають увагу передусім на те, ЯК він говорить, а не ЩО саме він каже, оскільки його урду (державна мова) є дуже далекою від досконалої. Залишається сподіватися на те, що насамперед він є нащадком Бгутто – освічених, активних і, хай там що, відважних. Щоправда, друга половина його прізвища – Зардарі залишається символічним тавром і нагадуванням про корупційні скандали. Тож Білавалу доведеться попрацювати, щоб позбутися того, що він дістав від народження, – асоціації з корупцією, а також любові до яскравого й багатого життя. Сам він неодноразово заявляв, що вчився політики і в батька, і в матері, був привчений до прогресивного політичного життя, тому набирається досвіду в минулому, але дивиться в майбутнє [Richie 2020, 14].

Як зазначалося, у 2018 р. Білавал Бгутто-Зардарі взяв участь у парламентських виборах, проте програв їх нинішньому прем'єру Імрану Хану – зірці крикету і новачку в політиці, який прийшов до влади за погодженням з армійською верхівкою. Тож те, проти чого намагалася боротися Беназір, залишається реалією пакистанського політичного життя: за громадянським урядом стіною стоять військові, дозволяючи той ступінь демократії, яким вони зможуть керувати. Інколи виникає відчуття, що

це не так вже й погано, оскільки перетворилося на особливий стиль політичного устрою. Мабуть, це і є справжній феномен Пакистану, а от “феномену Беназір” не існує – є просто історія про життя в політиці яскравої особистості, представниці відомої династії, історія, яка, на превеликий жаль, закінчилася швидше, ніж могла б, саме тому, що це було життя суто в політиці.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Останнє фото Б. Бгутто, під час мітингу 27 грудня 2007 р., за хвилини до вбивства

Іл. 2. Прийняття присяги прем'єр-міністра, 1988 р.

Іл. 3. З батьком, З. А. Бгутто, під час зустрічі з Індірою Ганді. Сімла, 1972 р.

Іл. 4. Зустріч з Дж. Бушем-старшим і Барбарою Буш. Вашингтон, 1989 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Борділовська О. А. **Індія і Пакистан: Інтелектуальна історія розлучення**. Київ, 2018.
- Бхутто Беназір. **Дочь Востока. Автобиография**. Москва, 2008.
- Бхутто Беназір. **Примирение. Ислам, демократия и Запад**. Москва, 2009.
- Суворова А. А. Фатима Бхутто, расколовшая династию // **Азия и Африка сегодня**, 2011, № 1.
- Суворова А. А. **Беназір Бхутто: Портрет в двух ракурсах**. Москва, 2013.
- Alam Muhammad Badar. Why Benazir Bhutto was the daughter of Pakistan // **The Herald**. January 16, 2019. URL: <https://herald.dawn.com/news/print/1398769> (дата звернення: 10.06.2020).
- Anmar Moonis. There is a Dilemma // **South Asia**, June 2020.
- Bilawal Bhutto: The poster boy // **JK News Today**. December 15, 2016. URL: <http://jknewstoday.com/bilawal-bhutto-the-poster-boy/> (дата звернення: 10.06.2020).
- Coll Steve. **Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001**. Penguin Books, 2005.
- Hasan W. S. Man for all seasons // **South Asia**. June 2020.
- Jillani S. J. Larkana – GNQ of Corruption // **South Asia**. May 2020.
- Khaled Ahmed. Who killed Murtaza Bhutto? // **The Indian Express**. October 3, 2015. URL: <https://indianexpress.com/article/opinion/columns/who-killed-murtaza-bhutto/> (дата звернення: 10.06.2020).
- Lamb Christian. **Waiting for Allah. Pakistan's Struggle for Democracy**. Viking Press, 1991.
- Lodhi Naeem Khalid. Truth is bitter // **South Asia**. March 2020. URL: <http://www.southasia.com.pk/2020/02/13/truth-is-bitter/> (дата звернення: 10.06.2020).
- Marsden P. **The Taliban: War, Religion and New Order in Afghanistan**. Zed Books, Ltd, 1998.
- Richie C. PPP's Leadership crises // **South Asia**. June 2020.
- Ziad Zafar. Who killed Benazir Bhutto? // **Dawn**. December 28, 2018. URL: <https://www.dawn.com/news/1378568> (дата звернення: 10.06.2020).

REFERENCES

- Bordilovs'ka O. A. (2018), *Indiya i Pakystan: Intelektual'na istoriya rozluchennya*, A. Yu. Krymskiy Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine, Kyiv. (In Ukrainian).
- Bkhutto Benazir (2000), *Primireniye: Islam, demokratiya. Zapad*, Sabina Pak LTD, Moscow. (In Russian).
- Bkhutto Benazir (2008), *Doch' Vostoka, Avtobiografiya*, Amfora, Moscow. (In Russian).
- Suvarova A. A. (2011), "Fatima Bkhutto, raskolovshaya dinastiyu", in *Aziya i Afrika segodnya*, No. 1, pp. 61–65. (In Russian).
- Suvarova A. A. (2013), *Benazir Bkhutto: Portret v dvukh rakursakh*, IV RAN, Moscow. (In Russian).
- Alam Muhammad Badar (2019), "Why Benazir Bhutto was the daughter of Pakistan", *The Herald*, January 16, available at: <https://herald.dawn.com/news/print/1398769> (accessed June 10, 2020).
- Anmar Moonis (2020), "There is a Dilemma", *South Asia*, June, pp. 17–18.
- "Bilawal Bhutto: The poster boy" (2016), *JK News Today*, December 15, available at: <http://jknewstoday.com/bilawal-bhutto-the-poster-boy/> (accessed June 10, 2020).
- Coll Steve (2005), *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001*, Penguin Books.
- Hasan W. S. (2020), "Man for all seasons", *South Asia*, June, pp. 15–16.
- Jillani S. J. (2020), "Larkana – GNQ of Corruption", *South Asia*, May, pp. 32–33.
- Khaled Ahmed (2015), "Who killed Murtaza Bhutto?", *The Indian Express*, October 3, available at: <https://indianexpress.com/article/opinion/columns/who-killed-murtaza-bhutto/> (accessed June 10, 2020).
- Lamb Christian (1991), *Waiting for Allah. Pakistan's Struggle for Democracy*, Viking Press.
- Lodhi Naeem Khalid (2020), "Truth is bitter", *South Asia*, March, available at: www.southasia.com.pk/2020/02/13/truth-is-bitter/ (accessed June 10, 2020).

Marsden P. (1998), *The Taliban: War, Religion and New Order in Afghanistan*, Zed Books, Ltd.

Richie C. (2020), “PPP’s Leadership crises”, *South Asia*, June, pp. 13–16.

Ziad Zafar (2018), “Who killed Benazir Bhutto?”, in *Dawn*, December 28, available at: <https://www.dawn.com/news/1378568> (accessed June 10, 2020).

О. А. Борділовська

Беназир Бгутто: життя в політиці

Існують різні думки та оцінки щодо життя Беназир Бгутто в пакистанській політиці, від захоплення до повного неприйняття. Вона багато разів повторювала, що не вибирала собі життя, а натомість життя обрало її. Бути Бгутто – означає бути в політиці, бути активною, успішною і завжди ризикувати, мати не тільки шанувальників, а й ворогів. Вона стала відома як “дочка Пакистану”, яка намагалася змінити країну на краще після десятиліття диктатури. Найпопулярніший політик у Пакистані за всю історію – це Беназир, і те, що вона двічі була прем’єр-міністром, позитивно вплинуло на імідж країни. Перша жінка-голова уряду в мусульманському світі, вона також дала надію мільйонам за межами Ісламської Республіки Пакистан, передусім жінкам. Добре освічена, мотивована, з величезними амбіціями, здається, вона могла б дати другий шанс плану батька щодо трансформації держави. Ба більше, вона прагнула забезпечити ефективне поєднання ісламу та демократії – знову ж таки, своєрідне відродження ісламського соціалізму Зульфікара Бгутто, де не було б місця тероризму та екстремізму. На жаль, цього не сталося, вбивство Беназир на шляху до наступної політичної перемоги зупинило мрію про безпечний Пакистан. Досі нею захоплюються мільйони, і водночас її прізвище залишається символом корупції. Отже, стаття присвячена дослідженню “феномену Беназир”, якщо про такий взагалі можна говорити.

Ключові слова: Бгутто, боротьба з тероризмом, іслам, корупція, Пакистан, проблеми гендерної рівності

Стаття надійшла до редакції 10.07.2020